

ΦΩΤΙΟΣ Κ. ΠΟΛΥΜΕΡΑΚΗΣ
Επίκ. Καθηγητής Παν/μίου Ιωαννίνων
fpolymer@cc.uoi.gr

ΑΥΣΟΝΙΟΥ *EPHEMERIS* 8, 10-16: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Περίληψη. Σ' αυτό το άρθρο υποστηρίζουμε ότι το υπό εξέταση χωρίο δεν σχετίζεται με χριστιανικές ή μη χριστιανικές αντιλήψεις του Αυσονίου, με μόνο κριτήριο την απαλλαγή του ονειρευόμενου από την ενοχή, αλλά ότι οι λογοτεχνικές καταβολές του, οι οποίες και οριοθετούν την ερμηνεία του, εντοπίζονται στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή (στ. 980-983). Με βάση την τύχη του κειμένου του Σοφοκλή στον 4^ο μ.Χ. αιώνα, τη ρητή αναφορά του Αυσονίου στην ελληνική τραγωδία με τη φράση *σύρματα Τερψιχόρης*, καθώς και τις δύο χρήσεις του επιθέτου *tragicus*, από τις οποίες η μία παραπέμπει στον *Αΐαντα* και η άλλη στον *Οιδίποδα Τύραννο*, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο Αυσόνιος είχε στην κατοχή του αυτές τις δύο τραγωδίες. Συνεκτιμώντας τη χρήση όρων, όπως *infandas*, *incesta*, *tragicos*, *culpa*, *consciis*, που λειτουργούν ως σήματα της ειδολογικής αφετηρίας του διακειμένου, καθώς μέσω της τραγωδίας του Σενέκα έχουν καθιερωθεί ως τραγικοί όροι, οι οποίοι, ωστόσο, στο κείμενο του Αυσονίου αφορούν ονειρική ερωτική εμπειρία, προκύπτει το συμπέρασμα ότι το υπό εξέταση χωρίο είναι επηρεασμένο, είτε άμεσα είτε μέσω του Σενέκα, από τον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή.

Summary. In this article it is argued that the Ausonian passage in question is not associated with Christian or non-Christian conceptions of Ausonius', solely on the basis of the dreamer's relief from guilt; it is claimed instead that Sophocles' *Oedipus Rex* is the main literary model (vv. 980-983), which thus decipheres the meaning of Ausonius' text. In view of Sophocles' textual tradition during the 4th century AD, of Ausonius' explicit reference to Greek tragedy by means of the phrase *σύρματα Τερψιχόρης*, as well as of the two occurrences of the adjective *tragicus*, of which one refers to *Ajax* and the other to *Oedipus Rex*, it is concluded that Ausonius had these two tragedies in his disposition. Taking into account the use of terms such as *infandas*, *incesta*, *tragicos*, *culpa*, *consciis*, which, having been established as tragic terms through Seneca's tragedy, function as generic markers of the intertext's generic allegiances, with regard, however, to a dreamy erotic experience in Ausonius' case, I assume that the Au-

sonian passage is influenced, either directly or through Seneca, by Sophocles' *Oedipus Rex*.

Στο έργο *Ephemeris*, μια σειρά οκτώ ποιημάτων σε ποικίλα μέτρα, όπου ο Αυσόνιος περιγράφει τις ασχολίες μιας ημέρας, η μέρα του ποιητή τελειώνει με τη νυκτερινή κατάκλιση και το τελευταίο ποίημα της σειράς αναφέρεται στα νυκτερινά όνειρα¹. Το εισαγωγικό τμήμα αυτού του ποιήματος δεν σώζεται εξαιτίας κάποιου χάσματος², σώζονται όμως 43 εξάμετροι, όπου ο ποιητής στην πρώτη ενότητα αφηγείται τα όνειρά του σε πρώτο πρόσωπο (στ. 1-21), στη δεύτερη αναφέρεται στην αληθοφάνεια των νυκτερινών οραμάτων και εκφράζει την προτίμησή του προβάλλοντας το λογοτεχνικό μοτίβο των δύο ονειρικών πυλών καθώς και άλλες ερμηνείες των ονείρων (στ. 22-33), και, στην τρίτη ενότητα (στ. 34-43), απευθύνεται άμεσα στα *malis somnia*, τα στέλνει να κατοικήσουν σε *lunares polos* και τους αφιερώνει ένα άλσος από φτελιές³.

---

1. Για τα παραθέματα και τις παραπομπές στο κείμενο του Αυσόνιου ακολουθώ την κριτική έκδοση με εισαγωγή και ερμηνευτικό υπόμνημα του R. P. H. Green, *The Works of Ausonius*, Oxford 1991.

2. Δεν είναι βέβαιο αν το όγδοο ποίημα ανήκει στη σειρά *Ephemeris* γιατί υπάρχει πρόβλημα χειρόγραφης παράδοσης, αλλά σχεδόν όλοι οι εκδότες και οι μελετητές του Αυσόνιου δέχονται ότι το συγκεκριμένο ποίημα αποτελεί την κατακλείδα του *opusculum Ephemeris*. Γι' αυτό το θέμα και για τη χειρόγραφη παράδοση της *Ephemeris* βλ. K. Schenkl, *D. Magni Ausonii opuscula (MGH, AA V. 2)*, Berolini 1961 (= 1883), σσ. xxxii κ.ε. & 8· R. Peiper, *Decimi Magni Ausonii Burdigalensis opuscula*, Stuttgart 1976 (= Lipsiae 1886), σσ. xviii κ.ε. & 14· F. Marx, *RE II²* (1896), στ. 2572 (s.v. Ausonius)· A. Pastorino, «A proposito della tradizione del testo di Ausonio», *Maia* 14 (1962), σσ. 52-67· F. G. Sirna, «Ausonio, Paolino e il problema del testo Ausoniano», *Aevum* 37 (1963) 124-135 *passim*.

3. Σχετικά με τα ποιητικά πρότυπα καθώς και για κριτικά και ερμηνευτικά προβλήματα αυτού του ποιήματος βλ. W. Schetter, «Das Gedicht des Ausonius über die Träume (*Ephem.* VIII, p. 14-15P)», *RhM* 104 (1961) 366-378· L. Mondin, «I sogni di Ausonio. Nota al testo dell' *Ephemeris*», *Prometheus* 17 (1991) 34-54· R. P. H. Green, ό.π., σσ. 263-267· J. Pucci, «Ausonius' *Ephemeris* and the *Hermeneumata* Tradition», *CPh* 104 (2009) 50-68, για το όγδοο ποίημα σσ. 63 κ.ε. Ερμηνευτική προσέγγιση όλων των ποιημάτων της σειράς *Ephemeris* επιχειρήσαμε στη μελέτη μας «Δέκιμου Μά-

Στο πρώτο τμήμα του ποιήματος, μεταξύ άλλων ονείρων που αφηγείται ο Αυσόνιος, αναφέρεται και σε ερωτικά όνειρα λέγοντας (στ. 10-16):

infandas etiam veneres incestaque noctis
dedecora et tragicos patimur per somnia coetus.
perflugium tamen est, quotiens portenta soporum
solvit rupta pudore quies et imagine foeda
libera mens vigilat; totum bene conscia lectum
pertractat segura manus, probrosa recedit
culpa tori et profugi vanescunt crimina somni.

Η γνησιότητα αυτών των στίχων αμφισβητήθηκε από τον Schetter⁴, ο οποίος τους θεώρησε εμβόλιμους, στηρίζοντας την άποψή του κυρίως στην ολοκληρωτική απουσία ερωτικών συνθεμάτων από τον Vossianus F. 111, τον μοναδικό κώδικα που παραδίδει το κείμενο της *Ephemeris*⁵. Η άποψη του Schetter δεν έγινε αποδεκτή από τους μετέπειτα ερευνητές. Ο Fr. Sina, για παράδειγμα, σε ένα άρθρο του λίγο μεταγενέστερο από τη μελέτη του Schetter, υποστηρίζει την αυθεντικότητα των στίχων 10-16, θεωρεί ωστόσο πιθανή τη «μετάθε-

---

γνου Αυσόνιου *Ephemeris* : Μία ερμηνευτική προσέγγιση», *Δωδώνη: Φιλολογία* 27 (1998) 255-303· ειδικά για το όγδοο ποίημα της σειράς βλ. σσ. 286-295, όπου πραγματευόμαστε μερικά προβλήματα που παρουσιάζονται σ' αυτούς τους στίχους (σσ. 288-289), τα οποία έχουν ήδη επισημανθεί από άλλους μελετητές, σ' αυτή την εργασία όμως προτείνουμε μία πρωτότυπη ερμηνεία του χωρίου.

4. W. Schetter, *ό.π.*, σσ. 367-369.

5. Πβ. A. Pastorino, *ό.π.*, σ. 53· J. M. Stachniw, *The Text of the «Ephemeris», «Bissula» and «Technopaegnon» of D. Magnus Ausonius*, (diss.), Chicago 1970, σσ. 13-24· σχετικά με τον κώδικα Vossianus F. 111 βλ. επίσης J. M. Stachniw, *ό.π.*, σσ. 10-14· W. L. Lieberman – P. L. Schmidt, «D. Magnus Ausonius» στον R. Herzog (εκδ.), *Restauration und Erneuerung: Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr.* = R. Herzog – P. L. Schmidt (εκδ.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, V, München 1989, σσ. 270-279 *passim*, όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τη χειρόγραφη παράδοση του Αυσόνιου· R. P. H. Green, *ό.π.*, σσ. xli κ.ε.· F. Della Corte, *Storia (e preistoria) del testo ausoniano*, «*Bolletino dei classici*» Suppl. 10, Accad. Naz. Lincei, Roma 1991, σσ. 26-29.

σή» τους μετά από τους επόμενους πέντε στίχους (δηλ. 17-21)⁶. Σύμφωνα με τον Mondin οι στίχοι 17-21 θα έπρεπε να ακολουθούν το στίχο 9 και αυτή η «μετάθεσή» τους οφείλεται σε σφάλμα κάποιου αντιγραφέα ο οποίος, παρακινημένος από το ομοιοτέλεστο ανάμεσα στις τελικές λέξεις *pinnis / propinis* των στίχων 9 και 21, πήγε αμέσως στο *infandas etiam veneres* παραλείποντας τους πέντε ενδιάμεσους στίχους, και λίγο αργότερα, όταν διαπίστωσε το σφάλμα του, το διόρθωσε με το συνηθισμένο τρόπο, προσθέτοντας δηλαδή στο τέλος του αντιγραφέντος κειμένου το τμήμα που είχε παραλείψει⁷. Ανεξάρτητα από το αν αυτή η αλλαγή της θέσης είναι αποδεκτή ή όχι, η έρευνα ουσιαστικά έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν τίθεται θέμα αυθεντικότητας του υπό εξέταση χωρίου⁸, ωστόσο, κατά την άποψή μας, υφίσταται ακόμη ερμηνευτικό πρόβλημα, στην επίλυση του οποίου προσπαθούμε να συμβάλουμε επιχειρώντας μία ερμηνευτική προσέγγιση διαφορετική από αυτές που προτάθηκαν.

Πριν από πενήντα περίπου χρόνια ο M. Weidhorn στη μελέτη του για τα όνειρα και την ενοχή, που δημοσίευσε στο *HThR*, υποστήριξε, λαμβάνοντας υπόψη του και αυτό το χωρίο, ότι ο βορδιγάλειος ποιητής είναι ο μόνος παγανιστής συγγραφέας που απαλλάσσει τον ονειρευόμενο από την ενοχή⁹.

Είναι γνωστό ότι ο παγανιστικός κόσμος, αν και δεν είχε αναπτύξει την έννοια της αμαρτίας και της ενοχής που πηγάζουν από την πρόθεση, όπως η ιουδαϊκή – χριστιανική παράδοση, αντιμετώπιζε τα παραγμένα και ένοχα όνειρα ως αιτία ενοχής, θεωρώντας τα κάποτε ως ενδείξεις προθέσεων¹⁰. Οι χριστιανοί συγγραφείς και οι Πατέρες

6. F. G. Sima, *ό.π.*, σσ. 126-127.

7. L. Mondin, *ό.π.*, σ. 45.

8. Ο L. Mondin, για παράδειγμα, υποστηρίζει την αυθεντικότητα του χωρίου προβάλλοντας μια σειρά επιχειρημάτων στην εμβριθή μελέτη του (*ό.π.*, σσ. 35-47) και οι νεότεροι εκδότες του Αυσόνιου δεν θέτουν θέμα γνησιότητας του χωρίου, πβ. S. Prete, *Decimi Magni Ausonii Burdigalensis Opuscula*, Leipzig 1978, σσ. 12-13· R. P. H. Green, *ό.π.*, σσ. 13-14 & 264 *ad locum*.

9. M. Weidhorn, «Dreams and guilt», *HThR* 58 (1965), σ. 74.

10. Πβ. επίσης Weidhorn, *ό.π.*, σσ. 73-75, όπου αναφέρονται παραδείγματα από την προγενέστερη παγανιστική λογοτεχνία, λατινική και ελληνική, από τον

της εκκλησίας, ωστόσο, πίστευαν ότι η λογική δεν λειτουργεί κατά τη διάρκεια του ύπνου και ως εκ τούτου αντιμετώπιζαν τα ένοχα όνειρα με έναν διαφορετικό τρόπο από εκείνον των παγανιστών συγγραφέων¹¹. Ο Τερτυλλιανός, για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι οι καλές πράξεις στα όνειρα δεν έχουν καμιά αξία και οι κακές δεν είναι αξιολογικές επειδή διαπράττονται χωρίς τη θέληση του υποκειμένου¹². Κατά παρόμοιο τρόπο ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος λέει ότι οι κακές πράξεις στο όνειρο είναι χωρίς συνέπειες επειδή η ντροπή χάνεται μαζί με τον ύπνο¹³.

Ο Green φαίνεται να θεωρεί το συγκεκριμένο χωρίο ως μία ένδειξη της χριστιανικής πίστης του Αυσόνιου¹⁴. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι το χωρίο πρέπει να συγκριθεί με το κείμενο του Αυγουστίνου (*Conf.* 10, 30, 41-42), στο οποίο κατά την άποψή του αναδύεται μία παρόμοια νοοτροπία¹⁵. Σημειώνει επίσης ότι ο Weidhorn δεν έχει κά-

---

Λουκρήτιο, τον Γιουβενάλη, τον Τάκιτο, τον Σουητώνιο, καθώς επίσης από τον Πυθαγόρα, τον Ιπποκράτη, τον Πλάτωνα, τον Επίκουρο, τον Πολύβιο, τον Πλούταρχο, τον Φιλόστρατο, τον Επίκτητο, τον Ζήνωνα και από άλλους ποιητές και πεζογράφους.

11. Πβ. επίσης Weidhorn, *ό.π.*, σσ. 75-79, όπου παραθέτει την άποψη ορισμένων χριστιανών συγγραφέων, όπως του Τερτυλλιανού, του Ιωάννη του Χρυσόστομου, του Αυγουστίνου, του Τιμόθεου, του Αγίου Γρηγορίου, του Αγίου Θωμά.

12. Βλ. E. A. Quinn (μετάφρ.), *Apologetic Works*, New York 1950, σσ. 278-88 στον Weidhorn, *ό.π.*, σ. 76 (σημ. 6).

13. Βλ. *Όμιλία* στο «The Library of the Fathers of the Holy Catholic Church», London 1841, VII, 410, επίσης στον Weidhorn, *ό.π.*, σ. 76 (σημ. 6).

14. R. P. H. Green, *ό.π.*, σσ. 264-265 *ad locum*

15. Όσον αφορά τη σύγκριση των στίχων 12-16 με το κείμενο του Λουκρήτιου (4, 1035-6) και του Οράτιου (*Serm.* 1, 5, 84-85) που επίσης προτείνει ο Green (*ό.π.*, σ. 265 *ad locum*), θα πρέπει να επισημάνουμε ότι και οι δύο ποιητές αντιμετωπίζουν το όνειρο κάτω από ένα πρίσμα διαφορετικό από εκείνο του Αυσόνιου. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για ένα συνηθισμένο ερωτικό όνειρο που πηγάζει από την έντονη σεξουαλική επιθυμία και τελειώνει με την ονειρική εκτόνωση του ονειρευόμενου, όπως έχει ήδη δηλώσει με σαφήνεια ο ίδιος ο Λουκρήτιος στην αρχή του ονειρολογικού τμήματος (4, 962-1036) του ποιήματος *De rerum natura* (4, 962-965 *et quo quisque fere studio devinetus adhaeret/ ... / in somniis eadem plerumque videmur obire*). Χωρίς αμφιβολία

νει αυτή τη σύγκριση. Σύμφωνα με τον Mondin, ο οποίος συγκρίνει τα δύο κείμενα, στο χωρίο του Αυσόνιου δεν προβάλλεται μια γενική έκφραση σεξοφοβίας απέναντι σε ένα συνηθισμένο ερωτικό όνειρο, αλλά η πηγαία αντίδραση απέναντι στην αιμομικτική ερωτική εμπειρία (απέναντι στις *infandae veneres* και στους *tragicci coetus*), για την οποία μάλιστα δεν λείπουν τα λογοτεχνικά προηγούμενα, καθώς ανακαλεί τη βαθιά ανησυχία και τον τρόπο του Οιδίποδα απέναντι σε πιθανή αιμομικτική ερωτική σχέση¹⁶.

Αυτή η αναφορά του Mondin στην τραγωδία γίνεται στο πλαίσιο μιας επιχειρηματολογίας που υποστηρίζει την αυθεντικότητα του χωρίου και γι' αυτό το λόγο επιχειρεί μάλιστα μία λεπτομερή υφολογική ανάλυση αυτών των στίχων. Καμία άλλη αναφορά στην τραγωδία δεν υπάρχει στη μελέτη του Mondin, όπου επιπλέον η φράση «ο τρόμος του Οιδίποδα» (*edipici orrori*) δεν διευκρινίζεται αν αναφέρεται στον *Οιδίποδα* του Σενέκα ή στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή.

Κατά την άποψή μας στο συγκεκριμένο χωρίο της *Ephemeris* δεν πρέπει να προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε αν κρύβεται κάποια ένδειξη της χριστιανικής πίστης του Αυσόνιου ή αν ο ποιητής του Bordeaux απαλλάσσει τον ονειρευόμενο από την ενοχή, ακολουθώντας σ' αυτό την παγανιστική παράδοση, αλλά θα πρέπει να διερευνηθούν τα λογοτεχνικά πρότυπα του χωρίου τα οποία πιστεύουμε ότι εντοπίζονται στην ελληνική τραγωδία και, ιδιαίτερα, στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή.

Για να ενισχύσουμε την άποψή μας θεωρούμε απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στην ελληνομάθεια του Αυσόνιου¹⁷. Είναι γνωστό

στο όγδοο ποίημα της *Ephemeris* υπάρχουν επιδράσεις από το παραπάνω τμήμα του *De rerum natura* (πβ. L. Mondin, ό.π., σσ. 46-47· Φ. Κ. Πολυμεράκης, «Δ. Μ. Αυσόνιου *Ephemeris*: Μία ερμηνευτική...», σσ. 286-295 *passim*) αλλά, κατά την άποψή μας, δεν υπάρχουν στο υπό εξέταση χωρίο.

16. Βλ. L. Mondin, ό.π., σ. 42, όπου μάλιστα ως λογοτεχνικά παραδείγματα αναφέρονται το όνειρο της Βυβλίδας (Οβίδ. *Met.* 9, 468 κ.ε.) και το όνειρο της Λιβίας (*Cons. ad Liviam* 325 κ.ε.).

17. Για την ελληνομάθεια του Αυσόνιου βλ. Stahl, *De Ausonianis studiis poetarum Graecorum* (diss.), Kiel 1886· F. Munari, «Ausonio e gli epigrammi graeci», *SIFC* 27-28 (1956) 308-314· A. Pastorino², *Opere di Decimo Magno Ausonio*

ότι ο βορδιγάλειος ποιητής, αν και οι γνώσεις του στην ελληνική πεζογραφία ήταν μάλλον περιορισμένες, γνώριζε καλά ή αρκετά καλά μερικά ελληνικά ποιητικά είδη, ιδιαίτερα μάλιστα τον Όμηρο και την επιγραμματική ποίηση. Η τραγωδία, όμως, είναι ένα είδος το οποίο ο Αυσόνιος γνώριζε ελάχιστα συγκριτικά με άλλα είδη της ελληνικής ποίησης, όπως ήδη έχουν επισημάνει άλλοι μελετητές¹⁸. Η μοναδική ρητή αναφορά του στην τραγωδία ως γραμματειακό είδος είναι η φράση *σύρματα Τερψιχόρης* σε μία “μακαρονική” επιστολή του (*Epist.* 8, 28 *σὺν Θαλίης κώμῳ σύρματα Τερψιχόρης*), όπου πληροφορεί το φίλο του Παύλο ότι έχει στην κατοχή του κωμωδίες και τραγωδίες¹⁹. Μ’ αυτή τη φράση, αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι στίχοι 25-

---

(*Classici UTET*), Torino 1971, σσ. 16-18· H. Wagenvoort, «De Ausonio poeta doctrina Orphica imbuto» στο *Studi Cataudella III*, Catania 1972, σσ. 587-591· M. J. Lossau, «Quod nobis superest ignobilis oti – Zur Pαιδική Μοῦσα des Ausonius» στο βιβλίο του Georg Droege (εκδ.), *Verhürung zur Geschichte. Festschrift zum 500 Jahrestag der Eröffnung einer Universität in Trier 1473-1973*, Trier: NCO – Verlag 1973, σσ. 20-34 [η εργασία αναδημοσιεύθηκε στο βιβλίο του M. J. Lossau (εκδ.), *Ausonius*, Darmstadt 1991, σσ. 125-142]· Ch.-M. Ternes, «La sagesse grecque dans l’oeuvre d’Ausone», *CRAI* 1988, σσ. 147-161· M. J. Lossau, «Ausonius und litterae Graecae», *Maia* 41 (1989) 125-142· R. Green², «Greek in Late Roman Gaul: the evidence of Ausonius» στο βιβλίο της E. M. Craik (εκδ.), «*Owls to Athens*». *Essays on Classical Subjects Presented to Sir Kenneth Dover*, Oxford 1990, σσ. 311-319· Φ. Κ. Πολυμεράκης, *Decimi Magni Ausonii Cupido cruciatus* (ιδι. διατρ. ψηφιοποιημένη και καταχωρισμένη στον διαδικτυακό τόπο: <http://thesis.ekt.gr/2692>), Ιωάννινα 1993, σσ. 47-53.

18. Πβ., π. χ., R. Green², ό.π., σ. 317 «Tragedy and Old Comedy may have been closed books to Ausonius. To adduce stories from Greek tragedy, as Stahl did, is not helpful». Παραδέχεται ωστόσο μία επίδραση από τον Ευριπίδη (*Ιππ.* 265) στον *Ludus* 156, αλλά την αναφορά του Αυσόνιου στον Φιλοκτήτη (*Epigr.* 75, 3 *Herculis heredi quam Lemnia suasit egestas*) τη θεωρεί ως επίδραση από την κωμωδία και όχι από τον Φιλοκτήτη (στίχ. 800 κ.ε.) του Σοφοκλή, βλ. R. Green², ό.π., σ. 317 και στην έκδοσή του σ. 408 *ad locum*.

19. Αυτή η επιστολή του Αυσόνιου προκάλεσε το ενδιαφέρον και του U. von Wilamowitz-Moellendorff, «Ausonii Epistula XII», *Hermes* 19 (1884) 461-463. Σχετικά με τις πηγές και τα πρότυπα αυτής της επιστολής βλ. το υπόμνημα πηγών και παράλληλων χωρίων στις εκδόσεις των K. Schenkl, ό.π., σσ. 170-172· S. Prete,

34 της ίδιας επιστολής είναι γραμμένοι στα ελληνικά και ότι οι ποιητές και οι πεζογράφοι που αναφέρονται σ' αυτούς τους στίχους είναι όλοι Έλληνες, μπορούμε ίσως να συμπεράνουμε ότι ο Αυσόνιος αναφέρεται στην ελληνική τραγωδία²⁰.

Ο ίδιος ο συνδυασμός *tragicos... coetus*, ωστόσο, παραπέμπει άμεσα στην τραγωδία. Το ελληνικό επίθετο *tragicus* είναι αρκετά σπάνια λέξη στη λατινική ποίηση: συγκεκριμένα δεν απαντά ποτέ στο Βιργίλιο, στις *Μεταμορφώσεις* του Οβίδιου, στο Σενέκα, στο Στάτιο. Εξάιρεση αποτελούν ο Οράτιος, που χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη οκτώ φορές (τέσσερις, όπως ήταν αναμενόμενο, στην *Ars poetica* και άλλες τέσσερις στους *Sermones* και στις *Επιστολές* του), και ο Γιουβενάλης που τη χρησιμοποιεί επίσης τέσσερις φορές συνολικά. Ο Αυσόνιος χρησιμοποιεί αυτό το επίθετο μόνο δύο φορές σε όλα του τα έργα και φαίνεται ότι πρόκειται για συνειδητή επιλογή του, όπως μπορούμε να δούμε πιο καθαρά στο στίχο 12 του ποιήματος *Cupido cruciatus* (*et tragico scriptus gemitu Salaminus Aeas*), όπου αναφέ-

---

ό.π., σσ. 241-243· πβ. επίσης A. Pastorino², ό.π., σσ. 119-121· R. P. H. Green, ό.π., σσ. 617-618. Επισημαίνουμε ότι ο Green, τόσο στο άρθρο του, που αναφέραμε παραπάνω, όσο και στην υπομνηματισμένη έκδοσή του, έχει παραλείψει αυτή την αναφορά του Αυσόνιου στην τραγωδία, την οποία αξιοποιούμε παρακάτω.

20. Από τους Έλληνες δραματικούς ποιητές, ωστόσο, ο Αυσόνιος αναφέρει ονομαστικά μόνο τον Μένανδρο, με αποτέλεσμα μερικοί μελετητές να υποστηρίζουν ότι από την ελληνική δραματική ποίηση γνώριζε μόνο τον Μένανδρο, πβ. A. C. Dionisotti, «From Ausonius' Schooldays? A Schoolbook and its Relatives», *JRS* 72 (1982), σ. 113 «*tres comoedias: perhaps Menander, a school author for Ausonius (and cf. F. Stahl, De ausonianis studiis poetarum Graecorum (1886) – the only dramatist certainly known to him)*». Τα ονόματα των τριών μεγάλων Ελλήνων τραγικών ποιητών δεν αναφέρονται ποτέ στα έργα του, όπως επίσης δεν αναφέρονται πολλοί Λατίνοι τραγικοί ποιητές, ούτε καν το όνομα του Σενέκα (συγκεκριμένα, αναφέρει μία φορά τον Σενέκα, στην *Grat. Act. 7, 31, 6-7*, αλλά μόνο ως παιδαγωγό του Νέρωνα και όχι ως συγγραφέα φιλοσοφικών έργων ή τραγωδιών). Παρά την απουσία των ονομάτων των τραγικών ποιητών από τα έργα του Αυσόνιου, η πιθανότητα επιδράσεων απ' αυτούς δεν μπορεί να αποκλεισθεί, καθώς ο βορδιγάλειος ποιητής, όπως είναι γνωστό, δέχτηκε πάρα πολλές επιδράσεις από την προγενέστερη λογοτεχνία και από ποιητές που αναφέρονται ονομαστικά στα έργα του και από ποιητές των οποίων τα ονόματα δεν αναφέρονται, βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σσ. 38 κ.ε.

ρεται στη μεταμόρφωση του Αίαντα σε άνθος και ο συνδυασμός tragico gemitu παραπέμπει στη θρηνητική κραυγή *AI-AI* που εμφανίζεται στην τραγωδία στενά συνδεδεμένη με το όνομα του Αίαντα. Η ετυμολογία (ή παρετυμολογία) του ονόματος του Αίαντα από το *αίαϊ-αιάζειν* απαντά για πρώτη φορά στο Σοφοκλή και μάλιστα προτείνεται από τον ίδιο τον Αίαντα (*Αΐας* 430-433):²¹

*αίαϊ· τις ἄν ποτ' ῥεθ' ἐπώνυμον
τοῦμὸν ζυνοῖσειν ὄνομα τοῖς ἐμοῖς κακοῖς;
νῦν γὰρ πάρεστι καὶ δις αἰάζειν ἐμοὶ
καὶ τρίς· τοιούτοις γὰρ κακοῖς ἐντυγχάνω·*

Έτσι, το όνομα του Αίαντα παρουσιάζεται ως *nomen omen* που περικλείει και καθορίζει το τραγικό πεπρωμένο του ήρωα²². Όσον αφορά αυτό το ετυμολογικό (ή παρετυμολογικό) παιγνίδι σχετικά με την προέλευση κυρίων ονομάτων, φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα προσφιλές στον Αυσόνιο είτε όταν μεταφράζει από κάποιο ελληνικό πρότυπο (ή πρωτότυπο) είτε όταν πρόκειται για προϊόν δικής του ποιητικής έμπνευσης²³. Στον παραπάνω στίχο του *Cupido cruciatus* επα-

21. Για την ετυμολογία του ονόματος *Αΐας* έχουν προταθεί τρεις διαφορετικές εκδοχές: από τη λέξη *αίων*, από τη λέξη *αία*, και από το *αίαϊ-αιάζειν*, πβ. A. C. Pearson, *The Ajax of Sophocles*, Cambridge 1957, σσ. 97-98· E. Degani, *Aiōn da Omero ad Aristotele*, Firenze 1960, σσ. 33-35· W. B. Stanford, *Sophocles Ajax, edited with Introduction, Revised Text, Commentary, Appendices, Indexes and Bibliography*, Bristol Clas. Pr. 1981 (=1963), σ. 115· R. C. Jebb, *Sophocles, The Plays and Fragments. Part II. The Ajax*, Amsterdam 1967 (= Cambridge & London 1907), σσ. 74-75 και 430 κ.ε.· A. G. Tsopanakis, «Onomatologia omerica: Αΐας–Ajax-Αιακός», *QUCC* 30 (1979) 83-90· Helen Gasti, «Ajax' Trugrede: Its Meaning and Deamatic Function», *Arctos* 31 (1997), σσ. 38-39· A. F. Garvie, *Σοφοκλέους Αΐας. Κριτική και έρμηνευτική έκδοση* (μετάφρ. Ναταλία Τζένου, επιμ. Ν. Μπεζαντάκος), Αθήνα 2010, σσ. 193-194 *ad versus* 430-433.

22. Πβ. W. B. Stanford², *Ambiguity in Greek Literature. Studies in Theory and Practice*, New York & London 1972, σ. 35· Helen Gasti, ό.π., σ. 39 σημ. 88.

23. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προέλευση του ονόματος του Πρωτεσίλαου ως *nomen fatale*, δηλαδή *nomen omen*, στα *Epitaphia* (12, 1-2 *fatale adscriptum nomen mihi Protesilao; / nam primus Danaum bello obii Phrygio* και 7-

νέρχεται η ίδια ετυμολογία (ή παρετυμολογία) του ονόματος του Αίαντα και ο συνδυασμός *tragicō gemitu* προσδιορίζει ως πηγή του Αυσόνιου την τραγωδία του Σοφοκλή, δηλ. αποτελεί ένα σήμα της ειδο-λογικής αφετηρίας του διακειμένου. Την πιθανότητα της άμεσης ελληνικής επίδρασης ενισχύουν, κατά την άποψή μας, και οι δύο ελληνισμοί (*tragicō* και *Aeas*) που μάλιστα πλαισιώνουν το στίχο και, ως εκ τούτου, τονίζονται ιδιαίτερα. Η χρήση αυτής της μορφής του ονόματος του Αίαντα (*Aeas*) μάλιστα, εκτός από ελληνισμό, φαίνεται να αποτελεί και σημασιολογικό νεωτερισμό: το όνομα *Aeas*, ιδιαίτερα σπάνιο στη λατινική λογοτεχνία, χρησιμοποιείται πάντοτε - εκτός από τον παραπάνω στίχο του Αυσόνιου - ως γεωγραφικός όρος, είτε για κάποιον ποταμό της Ηπείρου (όπως π.χ. στον Λουκρήτιο 6, 361 και στον Οβίδιο *Met.* 1, 580) είτε για το λιμάνι της Ερυθράς Θάλασσας, ή, τέλος, για κάποιο βουνό της Αραβίας²⁴. Οπουδήποτε αλλού στη λατινική λογοτεχνία, ακόμη και στον Αυσόνιο, αναφέρεται το όνομα του ομηρικού ήρωα, χρησιμοποιείται πάντοτε η λατινική μορφή *Aiax*²⁵. Η χρήση του τύπου *Aeas*, αυτή τη μία και μοναδική φορά

---

8 *quid queror? Hoc letum iam tum mea fata canebant, / tale mihi nomen eum pater imposuit*) και στα *Epigrammata* (21, 5-6 *Protesilae, tibi nomen sic fata dederunt, / victima quod Troiae prima futurus eras*), όπου ο Αυσόνιος προφανώς αποδέχεται την παραδοσιακή ετυμολογία (ή παρετυμολογία) από το *πρώτος ὄλλυσθαι* ή από το *πρώτος λαῶν*. Σημειώνουμε ότι το 12ο επίγραμμα από τα *Epitaphia* δεν υπάρχει στο ελληνικό πρωτότυπο *Πέπλος*, το οποίο στο μεγαλύτερο μέρος έχει μεταφραστεί στα λατινικά από τον Αυσόνιο, πβ. R. P. H. Green, *ό.π.*, σσ. 370-371. Βλ. επίσης *Epist.* 9b (42-43 *age vera proles Romuli, / effare causam nominis* και 51-52 *nomen datum praeconiis / vitaeque testimonio*) και *Parent.* 11, 5-8 (*nomen, quod casus dederat...*), πβ. M. Lolli, *D. M. Ausonius. Parentalia*, Collection Latomus, τ. 232, Bruxelles 1997, σσ. 141-142 *ad locum*.

24. Πβ. A. Forcellini et alii, *Lexicon totius latinitatis*, V (= J. Perin, *Onomasticon I*), Patavii 1965, σ. 37 στ. 2 *est etiam fluvius Epiri, qui et Aous (Ἄωος) dieitur* (πβ. Πλίνιο *HN* 3, 23, 26 § 145 *flumen Aous a quibusdam Aeas nominatum*). Ch. T. Lewis – Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1975 (= 1879), σ. 51 (s.v. *Aeas*).

25. Το όνομα του Αίαντα απαντά στον Αυσόνιο άλλες δύο φορές, στην *Grat. Act.* (13, 59, 15 *Aiacem vel Tydei filium aut ipsum regem ditium Mycenarum rrtiri patiatur Agamemnonem*), όπου ο Αυσόνιος μεταφράζει από τον Όμηρο (*H* 179-180

που απαντά σε ολόκληρη τη λατινική λογοτεχνία, παραπέμπει, κατά την άποψή μας, πιο καθαρά (συγκριτικά με τη λατινική μορφή *Aiāx*) στην παραγωγή του ονόματος από το *aiāi-aiāζειν*, όπως προτάθηκε στο κείμενο του Σοφοκλή.

Όσον αφορά το συνδυασμό *tragicos... coetus*, όπου ο Αυσόνιος χρησιμοποιεί για δεύτερη φορά το επίθετο *tragicus*, φαίνεται ότι αποτελεί απήχηση ενός χωρίου του Γιουβενάλη (2, 29 *trgico pollutus adulter concubitu*), όπου ο σατιρικός ποιητής αναφέρεται στην αιμομικτική σχέση του Δομιτιανού με την ανεψιά του Ιουλία²⁶. Μέσω αυτής της απήχησης αποσαφηνίζεται ότι ο συνδυασμός *tragicos... coetus*, που σημειωτέον απαντά μόνον εδώ, αναφέρεται σε αιμομικτικούς έρωτες²⁷. Έτσι, στο κείμενο του Αυσόνιου η λέξη *coetus* (στ. 11)

Zeū páter, ἢ Aíānta λαχεῖν, ἢ Τυδέος υἱόν, / ἢ αὐτὸν βασιλῆα πολυχρόσιο Μυκῆνης
και στα *Epitaphia* (3, 1 *Aiacis tumulo tegor obruta Virtus*), όπου ο Αυσόνιος μεταφράζει πάλι από τα ελληνικά (πβ. *Πέπλ.* 7 = *AP* 7, 145) αλλά προσθέτει τους δύο τελευταίους στίχους, οι οποίοι αναφέρονται στο μοτίβο της μεταμόρφωσης που δεν υπάρχει στο ελληνικό κείμενο, πβ. R. P. H. Green, *ό.π.*, σ. 366. Όσον αφορά τη μεταμόρφωση του Αίαντα σε άνθος, η οποία παρουσιάζεται σ' αυτό το επίγραμμα και στο ποίημα *Cupido cruciatus* (στ. 12), ο Αυσόνιος φαίνεται ότι έχει επηρεασθεί κυρίως από τον Οβίδιο (*Met.* 13, 394-398), οι αρχαιότερες ωστόσο λογοτεχνικές μαρτυρίες γι' αυτό το θέμα εντοπίζονται στον Θεόκριτο (10, 28) και στον Ευφορίωνα (*απ.* 44, έκδ. Groningen), πβ. A. S. F. Gow, *Theocritus*, Cambridge 1952, τ. 2, σσ. 200-201· B. A. Groningen, *Euphorion*, Amsterdam 1977, σσ. 107-112· A. F. Garvie, *ό.π.*, σσ. 193-194 *ad versus* 430-433.

26. Όσον αφορά τις απηχήσεις του Γιουβενάλη στο έργο του Αυσόνιου, σύμφωνα με τον L. Mondin (*ό.π.*, σ. 43 σημ. 20) «με τον Αυσόνιο κυρίως η τύχη του σατιρικού ποιητή αποκτά μια σημαντική θέση μετά από λήθη ενός αιώνα, και αν τα πρώτα δείγματα μιας άμεσης γνώσης του Γιουβενάλη επισημαίνονται στον Λακτάντιο (πβ. G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze 21952, σ. 429), ο Αυσόνιος είναι ο πρώτος ποιητής στον οποίο εμφανίζονται συστηματικές απηχήσεις από τον Γιουβενάλη». Πβ. επίσης H. A. Strong, «Ausonius debt to Juvenal», *CR* 25 (1911) 15· G. Highet *Juvenal the Satirist*, Oxford 1954, σσ. 184 & 297-98· R. E. Colton, «Ausonius and Juvenal», *CJ* 69 (1973) 41-51 (αναδημ. στο βιβλίο του R. E. Colton, *Studies of Imitation in some Latin authors*, Amsterdam 1995, σσ. 314-343).

27. Σημειώνουμε ότι η λέξη *coetus* με τη σημασία του *coitus*, εξαιρετικά σπάνια στην προγενέστερη λογοτεχνία, είναι συνηθισμένη στον Αυσόνιο, καθώς απα-

ανταποκρίνεται στη λέξη *veneres* (στ. 10)²⁸ και, συνεπώς, θα πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη του Mondin ότι οι στίχοι 10-11 αποτελούν μία «τρίκωλον περίφρασιν» όπου «είναι αξιοπαρατήρητη η φροντίδα του ποιητή να πραγματοποιήσει την κλιμάκωση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο (*veneres* – *dedecora* – *coetus*) καθώς και μια αυξανόμενη οριοθέτηση της έννοιας (*infandas* – *incesta* – *tragicos*) σε μια “κλίμακα” που καθιστά αντιληπτή την επίταση της συναισθηματικής έντασης μέχρι την έναρξη της αφύπνισης»²⁹.

Το επίθετο *infandus*, που χρησιμοποιείται μάλιστα από τον Αυσό-νιο μόνο μία φορά, αποτελεί λέξη ιδιαίτερα ισχυρή³⁰ η οποία παραπέμπει και πάλι στην τραγωδία, αν κρίνουμε από τη χρήση του επιθέτου στο Βιργίλιο³¹ και, κυρίως, στο Σενέκα. Από τα 20 συνολικά

ντούν άλλα τρία παραδείγματα αυτής της λέξης με την ίδια σημασία (*Epigr.* 75, 1 και 115, 5 & 14) έναντι δύο μόνο παραδειγμάτων σε ολόκληρη την προγενέστερη ποίηση (Σίλλιος 1, 638 και Στάτιος *Theb.* 4, 214), πβ. *ThLL* III 1444, 43-56 (s.v. *coetus*). Συνεπώς η λέξη *coetus* (στ. 11) έχει την ίδια σημασία με το ουσιαστικό *con-cubitus* του χωρίου του Γιουβενάλη, πβ. *CGL* II 447, 18 *συνουσία κοίτης concubitus coetus*: *ThLL* III 1444, 43 κ.ε. (s.v. *coetus*).

28. Πβ. *ThLL* VII 1345, 28-33 (s.v. *infandus*)

29. L. Mondin, ό.π., σσ. 42-43.

30. Το επίθετο *infandus* (*in + fari*) ορίζει οτιδήποτε θεωρείται τόσο φοβερό, σκληρό, ανήθικο ή ανόσιο ώστε να είναι «ακατονόμαστο», «ανείπωτο», που δεν θα έπρεπε ή δεν θα μπορούσε να ειπωθεί, πβ. *CGL* VI 569· *ThLL* VII 1344, 59-73 (s.v. *infandus*)· Σέρβιο *ad Verg. Aen.* 2, 3 και 4, 85· J. Henry, *Aeneidea or Critical, Exegetical and Aesthetical Remarks on the Aeneis*, τ. II, Dublin 1878, σσ. 15-16· R. G. Austin, *P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Secundus*, Oxford 1964, σσ. 28-29.

31. Αναφερόμαστε στον Βιργίλιο, επειδή ο μεγάλος επικός ποιητής μεταξύ άλλων επιδράσεων από την ελληνική λογοτεχνία έχει επηρεασθεί και από την τραγική ποίηση και ασφαλώς και από τον Σοφοκλή. Ο Σέρβιος και ο Μακρόβιος μάλιστα έχουν επισημάνει πολλές φορές την άμεση εξάρτηση του Βιργίλιου από ένα ελληνικό πρότυπο και όχι από τη λατινική διασκευή του από λατίνους τραγικούς ποιητές, πβ. M. Wigodsky, *Vergil and Early Latin Poetry*, Hermes Einzelschriften 22, Wiesbaden 1972, σσ. 90-91. Σύγχρονοι μελετητές του έργου του Βιργίλιου επιβεβαιώνουν την άμεση επίδραση που έχει δεχτεί από τους τρεις μεγάλους Έλληνες τραγικούς. Βλ., π.χ., V. Ussani, «Eschilo e il libro II dell' *Eneide*», *Maia* 3 (1950) 237-254· G. E. Duckworth, «The *Aeneid* as a Triloggy», *TAPhA* 88 (1957) 1-11· B. C. Fenik, *The Influence of Euripides on Vergil's Aeneid* (Ph. D.), Princeton Univ.,

χωρία του Βιργίλιου, όπου χρησιμοποιείται αυτό το επίθετο σε ποικίλους συνδυασμούς, ο πλησιέστερος στο κείμενό μας είναι ο συνδυασμός *infandum... amorem* (*Aen.* 4, 85), όπου ο έρωτας της Διδώς ορίζεται ως κάτι που δεν «θα μπορούσε να ειπωθεί», ως κάτι το «ακατονόμαστο», και συνεπώς μάλλον «αθέμιτος» ή ακόμη και «ανόσιος»³².

Η φράση του Αυσονίου *infandas veneres*, ωστόσο, δεν φαίνεται να αποτελεί άμεση απήχηση του Βιργίλιου, αν λάβουμε υπόψη μας τη χρήση του επιθέτου *infandus* στο Σενέκα³³, όπου φαίνεται να καθιερώνεται ως τραγικός όρος, καθώς απαντά 18 φορές στις τραγωδίες του και μόνο μία φορά σε όλα τα άλλα έργα του. Τέσσερις φορές μάλιστα απαντά στην τραγωδία *Οιδίπους*³⁴: δύο φορές στην αρχή του έργου στη

Michigan 1960· A König, *Die Aeneis und die griechische Tragödie* (diss.), Berlin 1970. Ειδικά για επιδράσεις από τον Σοφοκλή βλ. J. Perret, «Optimisme et tragédie dans l'Enéide», *REL* 45 (1968) 342-362 κυρίως σ. 358· Enkerd Lefèvre, «Dido und Aias. Ein Beitrag zur römischen Tragödie», *Akademie der Wissenschaften und der Literatur*, Mainz 1978· Ελένη Γκαστή, «Divum inclementia (Verg. *Aen.* II, 602): Προβλήματα μίμησης και ερμηνείας» στα *Πρακτικά του Ε' Πανελληνίου Συμποσίου Αατινικών Σπουδών, «Η μίμηση στη Αατινική λογοτεχνία»* (Αθήνα, 5-7 Νοεμβρίου 1993), Αθήνα 1996, σσ. 117-135· Vassiliki Panoussi, «Sophoclean Vergil: The figure of Ajax in the Aeneid», στα *Πρακτικά του Α' Πανελληνίου και Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας (23-26 Μαΐου 1994)*, Αθήνα 1997, σσ. 691-711.

32. Πβ. R. Austin, *Βεργιλίου Αινειάδος βιβλίο IV* (μετάφρ. Λ. Τρομάρας), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 92 *ad versum* 85.

33. Το επίθετο *infandus* ανταποκρίνεται στο ελληνικό *άρρητος*, σχετικά σπάνιο στην ελληνική τραγωδία συγκριτικά με τη χρήση του *infandus* στη λατινική, αλλά σ' αυτό το παράδειγμα θα μπορούσε, κατά την άποψή μας, να συγκριθεί με τη φράση *ἄρρητ' ἄρρητων* (*OT* 465), η οποία χρησιμοποιείται για το φόνο του Λαίου στην αρχή του χορικού, όπου ο χορός διερωτάται ποιος να είναι ο φονιάς του Λαίου. Για τη χρήση του επιθέτου *ἄρρητος* στον Σοφοκλή βλ. F. Ellendt, *Lexicon Sophocleum*, Hildesheim 1965 (= Berlin 1872), σ. 93 s.v. *ἄρρητος*.

34. Ο *Οιδίποδας* του Σενέκα είναι ουσιαστικά η μοναδική *interpretatio romana* του *Οιδίποδα Τυράννου*, καθώς άλλες λατινικές διασκευές αυτής της τραγωδίας δεν έχουν επιβιώσει, η ομώνυμη τραγωδία του Καίσαρα, π.χ., ήδη από την εποχή του Σουητώνιου δεν κυκλοφορούσε (πβ. Σουητώνιο *Jul.* 56). Δεν αποτελεί, ωστόσο, μια «κατά λέξη» μετάφραση του ελληνικού προτύπου αλλά πρόκειται για μια διασκευή με ορισμένες διαφοροποιήσεις και προσθήκες, όπως είναι π.χ. το όνομα του βοσκού «Φόρβας» και «η σκιά του Λαίου» που δεν υπάρχουν στην τραγωδία του

συνομιλία του Οιδίποδα με την Ιοκάστη, όπου την πρώτη φορά λέγεται από τον Οιδίποδα για να εκφράσει τους φόβους του μηπως γίνει πατροκτόνος (*Oed.* 15 *infanda timeo: ne mea genitor manu perimatur*), τη δεύτερη λέγεται από την Ιοκάστη (*Oed.* 93 *cruentos vatis infandae tulerictus*) και τις άλλες δύο φορές χρησιμοποιείται μετά από τη φοβερή αποκάλυψη της πατροκτονίας και της αιμομιξίας³⁵.

Όσον αφορά τη χρήση του επιθέτου *incestus*, που είναι σχετικά σπάνιο (π.χ. δεν απαντά ποτέ στο Βιργίλιο), φαίνεται ότι και αυτό καθιερώνεται από το Σενέκα ως τραγικός όρος. Από τις δώδεκα φορές που απαντά συνολικά, τις δέκα χρησιμοποιείται στις τραγωδίες του, από τις οποίες μάλιστα τρεις φορές στην τραγωδία *Οιδίπους*: την πρώτη φορά λέγεται από τον Οιδίποδα για να εκφράσει τον τρόμο της αιμομιξίας που του προκάλεσε ο χρησμός του Απόλλωνα (*Oed.* 20-21 *thalamos parentis Phoebus et diros toros/ gnato minatur impia incestos face*), τη δεύτερη φορά χρησιμοποιείται από τη σκιά του Λαΐου και χαρακτηρίζει τον οίκο των Λαβδακιδών (*Oed.* 645 *incestam do-*

Σοφοκλή, πβ. R. C. Jebb, *Sophocles. The Plays and Fragments, Part I: The Oedipus Tyrannus*, Amsterdam 1966 (= Cambridge 1914), σσ. xxxiv-xxxvi § 18-19· J.-P. Vernant – P. Vidal Naquet, *Μύθος και τραγωδία στην αρχαία Ελλάδα* (μετάφρ. Αριάδνη Τάττη), τ. Β', Αθήνα 1991, σσ. 257, 268, 270, 274. Ο *Οιδίποδας* του Σενέκα είναι βασικό έργο όχι μόνο γιατί αποτέλεσε (μαζί με το πρότυπό του) τον ιδρυτικό μύθο της ψυχανάλυσης αλλά και γιατί παρέχει τα μέσα για την ανάγνωση των τερατωδών γεγονότων που είναι κεντρικά σε κάθε τραγωδία του Σενέκα, πβ. G. A. Staley, *Seneca & the Idea of Tragedy*, Oxford 2010, σσ. 8-9 *et passim*.

35. Τη μία ξεστομίζεται με φρίκη από τον Οιδίποδα και αναφέρεται στον ίδιο (*Oed.* 871 *congerite, cives, saxa in infandum caput*) και την τελευταία φορά χρησιμοποιείται από τον αγγελιαφόρο για να χαρακτηρίσει τη γενιά του Οιδίποδα (*Oed.* 915 *praedicta postquam et infandum genus/ deprendit*). Συνεπώς, ο επίθετο *infandus*, μέσω του Βιργίλιου και ιδιαίτερα μέσω του Σενέκα φαίνεται να καθιερώνεται ως τραγικός όρος, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς και στη *Θηβαΐδα* του Στάτιου, ο οποίος χρησιμοποιεί το επίθετο *infandus* μόνο δύο φορές στα άλλα έργα του και 25 φορές στη *Θηβαΐδα*, ένα έπος με πολλά δραματικά στοιχεία και ιδιαίτερα επηρεασμένο από την τραγωδία του Σενέκα, από τον Βιργίλιο και από τους έλληνες τραγικούς, πβ. A. Traglia, *Opere di Publio Papinio Stazio (Classiei UTET)*, Torino 1980, σσ. 27 κε.

mum/ vertam) και την τρίτη φορά λέγεται από την Ιοκάστη και αναφέρεται στην ίδια (*Oed.* 1026 omne confusum perit,/ incesta, per te iuris humani decus).

Σημειώνουμε ότι ο Αυσόνιος και τις τέσσερις φορές που χρησιμοποιεί σε άλλα έργα του το επίθετο incestus το χρησιμοποιεί πάντοτε για περιπτώσεις αιμομιξίας, είτε πρόκειται για ιστορικά πρόσωπα είτε για μυθολογικά³⁶. Συνεπώς και στο κείμενό μας η φράση incesta dedecora σημαίνει προφανώς αιμομικτικές σχέσεις και με την παρεμφερή φράση infandas veneres ανακαλούν από κοινού τον τρόμο του Οιδίποδα, όπως περιγράφεται στην προλογική σκηνή της τραγωδίας του Σενέκα (*Oed.* 15 & 20-21).

Στο κείμενο της *Ephemeris*, ωστόσο, αυτή η ανόσια ερωτική σχέση παρουσιάζεται από τον Αυσόνιο ως αντικείμενο ονειρικής εμπειρίας και, συνεπώς, μπορούμε να υποπτευθούμε ότι ο Σενέκας δεν πρέπει να είναι το μοναδικό λογοτεχνικό πρότυπο του βορδιγάλειου ποιητή και ότι, μέσω του Σενέκα, θα πρέπει να ανατρέξουμε στο ελληνικό πρότυπό του, δηλαδή στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή, του οποίου η τραγωδία του Σενέκα είναι ουσιαστικά η μοναδική *interpretatio romana* που σώζεται.

Στον *Οιδίποδα Τύραννο* η Ιοκάστη δε φαίνεται να πιστεύει πολύ τους χρησμούς και όταν πια πληροφορείται το θάνατο του Πόλυβου, τον οποίο η ίδια θεωρούσε πατέρα του Οιδίποδα, δείχνει ακόμη λιγότερη εμπιστοσύνη, καθώς είναι βέβαιη ότι αποσοβήθηκε πια ο κίνδυνος της πατροκτονίας για τον Οιδίποδα, και μάλιστα για να τον καθησυχάσει, μεταξύ άλλων επιχειρημάτων του λέει (*OT* 980-983)³⁷:

---

36. Δύο φορές το χρησιμοποιεί για τον Τηρέα (*Techn.* 11, 3 και *Ecl.* 19, 28), μία φορά για τον αυτοκράτορα Καλιγούλα (*Caes.* 60), ο οποίος είχε ερωτικές σχέσεις με τις αδερφές του (πβ. Σουητώνιο *Calig.* 24), και μία φορά για το γάμο του Πτολεμαίου Β΄ του Φιλάδελφου με την αδερφή του Αρσινόη (*Mos.* 314).

37. Αυτοί οι στίχοι, όπως είναι γνωστό, έχουν δώσει το έναυσμα στους ψυχολογιστές και σε μερικούς ερευνητές των έργων του Σοφοκλή για το περίφημο «οιδιπόδειο σύμπλεγμα», πβ. S. Freud, *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (Gesameneelte Werke, xi, Frankfurt am Main 61973, 342-4) στον R. D. Dawe, *Σοφοκλέους Οιδίπους Τύραννος. Κριτική και ερμηνευτική έκδοση* (μετάφρ.

σὺ δ' ἐς τὰ μητρὸς μὴ φοβοῦ νυμφεύματα·
πολλοὶ γὰρ ἤδη κὰν ὄνειρασιν βροτῶν
μητρὶ ζυνηνᾶσθησαν. ἀλλὰ ταῦθ' ὄτω
παρ' οὐδέν ἐστι, ῥᾶστα τὸν βίον φέρει.

Σ' αυτούς τους στίχους ο Σοφοκλής, καθώς και το αθηναϊκό κοινό στο οποίο απευθύνεται, είχε κατά νου το επεισόδιο του Ιππία, όπως το είχε αφηγηθεί ο Ηρόδοτος (6, 107, 1-2 *τῆς παροιχομένης νυκτὸς ὄμιν ἰδὼν [ἐν τῷ ὕπνῳ] τοιήνδε· ἐδόκεε δ' Ἰππίης τῇ μητρὶ τῇ ἑωυτοῦ συνεννηθῆναι*)³⁸. Ο Αυσόνιος γνώριζε τον Ηρόδοτο και, όπως αναφέρει στην ίδια “μακαρονική” επιστολή, που αναφέραμε παραπάνω, φαίνεται ότι είχε στην κατοχή του ένα αντίγραφο των εννέα βιβλίων του Ηροδότου (*Epist.* 8, 25 και 32 *nobiscum invenies ἐπέων πολυμορφέα πληθύν,/... / ὅκτῶ Θουκυδίδου, ἐννέα Ἡροδότου*)³⁹.

Το χωρίο που εξετάζουμε, ωστόσο, δεν φαίνεται να είναι επηρεασμένο από τον Ηρόδοτο, δεδομένου ότι το όνειρο στο κείμενο του έλληνα ιστορικού είναι ένα προφητικό όνειρο που προμηνύει την εσχάτη προδοσία του Ιππία. Ο Αυσόνιος, αντίθετα, τόσο σ' αυτούς τους στίχους όσο και σε ολόκληρο το όγδοο ποίημα της *Ephemeris*

Γ. Α. Χριστοδούλου), Αθήνα 1991, σσ. 17-19. Ο Freud επικαλείται το χωρίο για να στηρίξει την ψυχαναλυτική θεωρία· ωστόσο στο συμβολισμό του ονείρου της ένωσης με τη μάνα δεν υπάρχει ίχνος οιδιπόδειου άγχους ή ενοχής. Με μια αντίθετη επιχειρηματολογία αντιμετώπισε και απέρριψε τους ισχυρισμούς αυτής της θεωρίας ο J.- P. Vernant στη μελέτη του «Ο “Οιδίπους” χωρίς σύμπλεγμα», στο βιβλίο των J.- P. Vernant – P. Vidal Naquet, *Μύθος και τραγωδία στην αρχαία Ελλάδα* (μετάφρ. Στέλλα Γεωργούδη), τ. Α', Αθήνα 1988, σσ. 89-116.

38. Πβ. R. C. Jebb, ό.π., σ. 132 *ad versus* 981· J.- P. Vernant, ό.π., σ. 115.

39. Σημειώνουμε ότι, παρόλο που οι δύο ιστορικοί δεν ήταν πολύ γνωστοί στη Δύση αυτή την εποχή (πβ. P. Courcelle, *Les Lettres grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore*, Paris 1948, σσ. 66-69), δεν πρέπει να αμφισβητηθεί η αξιοπιστία αυτής της δήλωσης του Αυσόνιου. Κατά την άποψή μας πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί στην άποψη του Green² (ό.π., σ. 318), ο οποίος υποστηρίζει «according to Ep. 8.32 he had Thucydides' eight books and Herodotus' nine on his shelves. It can nowhere be demonstrated that he used them; ... and Herodotus is mentioned as a reader in the school-text cited above».

αντιμετωπίζει τα όνειρα διαφορετικά από τον Ηρόδοτο, με έναν τρόπο που παρουσιάζει ομοιότητες με τους παραπάνω στίχους του Σοφοκλή⁴⁰. Η φράση του Αυσόνιου *ratimur per somnia coetus*, κατά την άποψή μας, ανταποκρίνεται πλήρως στη φράση του Σοφοκλή *κάν όνειράσιν... ζυνηνάσθησαν*: μέσω της χρήσης του ρήματος *ratimur* ο ονειρευόμενος παρουσιάζεται ως παθητικός δέκτης της πράξης και κατά κάποιο τρόπο προαναγγέλλεται η απαλλαγή του από την ενοχή. Στο κείμενο του Σοφοκλή επίσης η ονειρική εμπειρία της αιμομιξίας παρουσιάζεται ως κάτι το ακούσιο που δεν προαναγγέλλει τίποτε για όποιον δεν δίνει σημασία σε τέτοια όνειρα⁴¹. Συνεπώς, η απαλλαγή του ονειρευόμενου από την ενοχή, που περιγράφει ο Αυσόνιος στους στίχους 12-16, προβάλλεται σαφώς και στα παραπάνω λόγια της Ιοκάστης και, ως εκ τούτου, δεν θα πρέπει να συσχετισθεί με χριστιανικές αντιλήψεις.

Στο χωρίο του Αυσόνιου υπάρχουν και άλλα στοιχεία και εκφράσεις που μπορούν να συσχετισθούν με τον Οιδίποδα γενικά και, ιδιαίτερα, με τη σκηνή της συνομιλίας ανάμεσα στον Οιδίποδα και την Ιοκάστη στη συγκεκριμένη τραγωδία του Σοφοκλή.

Η λέξη *portenta* (στη φράση *portenta sororum*) ίσως παραπέμπει συνειρμικά στο μύθο του Οιδίποδα, δεδομένου ότι η λέξη απαντά μόνο δύο φορές στον Αυσόνιο και τη δεύτερη φορά χρησιμοποιείται για

40. Στο ποίημα του Αυσόνιου δεν υπάρχουν προφητικά όνειρα και όσον αφορά την πίστη στα όνειρα ο ποιητής, όπως φαίνεται και στο ποίημα *Cupido cruciatus*, εκφράζει μία προτίμηση για την *porta eburna*, ως σύμβολο της άρνησης της σημασίας των ονείρων, βλ. τη μελέτη μου, που αναφέρθηκε παραπάνω, σσ. 286-295, κυρίως σσ. 290-292· πβ. επίσης J. Pucci, *ό.π.*, σσ. 66 κ.ε.

41. Κατά την άποψη ορισμένων μελετητών η σημασία αυτών των στίχων είναι αμφίβολη εξαιτίας του *κάν* στη φράση *κάν όνειράσιν*, η οποία σημαίνει μόνο «και στα όνειρα επίσης» και θα μπορούσε να συμπληρωθεί με τη φράση «όπως σου προανήγγελε ο χρησμός» είτε με τη φράση «όπως και στην πραγματικότητα», σαν να ήταν η αιμομιξία κάτι το αδιάφορο στο οποίο η Ιοκάστη δεν έδινε σημασία, πβ. R. D. Dave, *ό.π.*, σ. 271 *ad versum* 981. Εμείς, λαμβάνοντας υπόψη μας το συγκεκριμένο του Σοφοκλή, συμφωνούμε με την πρώτη ερμηνεία, δηλαδή ότι η Ιοκάστη θεωρούσε το χρησμό σαν ένα απατηλό όνειρο, στο οποίο συνεπώς δεν έπρεπε κανείς να πιστεύει, πβ. R. C. Jebb, *ό.π.*, σ. 132· J.- P. Vernant, *ό.π.*, σσ. 115-116.

τη Σφίγγα (*Techn.* 11, 7 nota in portentis Thebana tricornoribus Sphinx). Βέβαια αυτή η αναφορά στη Σφίγγα δεν προϋποθέτει οπωσδήποτε μια άμεση γνώση της τραγωδίας του Σοφοκλή, καθώς ο μύθος του Οιδίποδα και ο απαγχονισμός της Ιοκάστης ήταν θέματα γνωστά και από άλλες λογοτεχνικές (ήδη από τον Όμηρο, λ 271-280) και μυθολογικές πηγές, τις οποίες γνώριζε καλά ο Αυσόνιος. Η σύνδεση όμως αυτών των θεμάτων με όνειρο ανακαλεί το παραπάνω χωρίο του Σοφοκλή, παρόλο που αυτά τα λόγια της Ιοκάστης δεν αποτελούν ιδιαίτερο στοιχείο της δραματικής πλοκής του έργου ούτε το όνειρο γενικά σχετίζεται με το μύθο του Οιδίποδα ως την ύστερη αρχαιότητα⁴².

Η έννοια *portenta sororum*⁴³ ανακαλεί, κατά την άποψή μας, τη φράση του Σοφοκλή *θειλάτον μάντευμα* (*OT* 992). Αυτή η αναγωγή του όρου *portenta* στη φράση *θειλάτον μάντευμα* αποσαφηνίζεται μέσω απηγήσεων από το Στάτιο και, ιδιαίτερα, μέσω της έκφρασης *deum portenta* (*Theb.* 3, 512): η φράση του Αυσόνιου *rupta quies* (στ. 13) απηχεί επίσης ένα χωρίο από τη *Θηβαΐδα* (2, 125 *illi rupta quies, attollit membra toroque/ eripitur plenus monstribus*), όπου ο Στάτιος περιγράφει την αφύπνιση του γιού του Οιδίποδα, του Ετεοκλή⁴⁴, μετά από ένα εφιαλτικό όνειρο που θα μπορούσε να είναι προφητικό. Σημειώνουμε ότι η λέξη *monstribus* σ' αυτό το στίχο (*Theb.* 2, 126) έχει

42. Αυτό συμβαίνει πολύ αργότερα, στην ουμανιστική εποχή, σε υπομνηματιστές του έργου του Σενέκα. Για πρώτη φορά το όνειρο φαίνεται ότι συνδέεται με το μύθο του Οιδίποδα στα *Argumenta* του Αλβερτίνου Μουσσάτου (5, 2-4 *Jocastam, Laii Regis Thebarum coniugem, pregnantem somniasse ferunt parituram infantem patrem occisurum*). λίγο αργότερα ο ανώνυμος του κώδικα *Lo* αναφέρεται σε ένα προφητικό όνειρο του ίδιου του Λαίου (*et est sciendum quod Laius somniavit quod eius filius eum debebat occidere*), πβ. Α Χ. Μέγας, *Αλβερτίνου Μουσσάτου οί υποθέσεις των τραγωδιών του Σενέκα. Αποσπάσματα αγνώστου υπομνήματος στις τραγωδίες του Σενέκα*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 45 και 98.

43. Ο όρος *portentum* δηλώνει ένα προμήνυμα που προκλήθηκε από ένα ασυνήθιστο φαινόμενο, ένα σημάδι που έχει εμφανισθεί στο βλέμμα, σύμφωνα με την παθητική μορφή του όρου (όπως *ostentum*), ένα *monstrum* αντίθετο από τη φυσική τάξη, πβ. *CGL* VII 108-109 (s.v. *portendo* και *portentum*) *signum futuri adnuntians*. *ThLL* X, 2, 15 κ.ε.: Silvana Fasce, *Enciclopedia Virgiliana*, IV (Roma 1988), σ. 222 (s.v. *portentum*).

44. Πβ. Λακτάντιο Πλάκιδο *ad Theb.* 2, 124 *ad ipsum Eteoclem dormientem*.

παρόμοια σημασία με τη λέξη *portenta*⁴⁵, την οποία ο Στάτιος χρησιμοποιεί μόνο δύο φορές, αποκλειστικά στη *Θηβαΐδα* (3, 512 *quae prima deum portenta sequamur?* και 3, 640 *quae signa futuri/ pertulerim: vidi ingentis portenta ruinae*), όπου μάλιστα τα *portenta* στο δεύτερο παράδειγμα ορίζονται ως *signa futuri*⁴⁶ και στο πρώτο ότι προέρχονται από τους θεούς, ότι δηλαδή είναι θεήλατα.

Κάτω από αυτό το πρίσμα η λέξη *lectum* (στ. 14) θα μπορούσε να συγκριθεί με τη φράση *λέκτρον μητρός*, η οποία χρησιμοποιείται στην αγωνιώδη ερώτηση του Οιδίποδα (*OT 976 και πώς τὸ μητρὸς λέκτρον οὐκ ὀκνεῖν με δεῖ;*) στην οποία η Ιοκάστη δίνει την απάντηση που παραθέσαμε παραπάνω (*OT 977-983*)⁴⁷. Η φράση *bene conscia* επίσης, αν και πρόκειται για έκφραση που χρησιμοποιήθηκε ήδη στο τρίτο ποίημα της σειράς, στην πρωινή προσευχή⁴⁸, μέσα σ' αυτά τα συμ-

45. Αν και ο Λακτάντιος Πλάκιδος (*ad Theb.* 2, 125) σχολιάζει ότι ο Στάτιος «*monstris pro "terroribus" posuit*», χωρίς να αποκλείουμε τη γνώμη του Λακτάντιου, πιστεύουμε ότι η λέξη *monstris* σ' αυτό το χωρίο περικλείει και τη σημασία του *portentis*, πβ. Silvana Fasce, *ό.π.*, σ. 222 (s.v. *portentum*) «στην κλασική λατινική χρησιμοποιήθηκε συχνά ως συνώνυμο των *monstrum*, *prodigium* και *ostentum*, αν και οι παλαιοί δεν είχαν επιχειρήσει μία διάκριση». Έτσι, ο φόβος του Ετεοκλή από *monstris* παρουσιάζεται ως μία φυσιολογική συνέπεια. Ο όρος *monstra* παραπέμπει στην τραγωδία αρκεί να αναφέρουμε ότι ο Μαρτιάλης θεωρεί ότι το κλειδί για να διαβάσει κανείς τις τραγωδίες του Σενέκα είναι τα *monstra*, που είναι σοκαριστικά, αφύσικα γεγονότα που συνιστούν προειδοποιήσεις των θεών και είναι βασικά στη ρωμαϊκή θρησκεία και στην τραγωδία του Σενέκα, πβ. G. A. Staley, *ό.π.*, σ. 8.

46. Πβ. *ThLL* X, 2 16, 72-74 (s.v. *portentum*).

47. Όσον αφορά το χέρι που εξερευνά το κρεβάτι για να βεβαιωθεί αν το όνειρο έχει τελειώσει (στ. 14-15), δεν λείπει το προγενέστερο λογοτεχνικό παράδειγμα, όπως μπορούμε να δούμε στην *Consolatio ad Liviam* 325 κ.ε. *quid... et modo per somnos agitaris imagine falsa / teque tuo Drusum credis habere sinu / et subito temptasque manu sperasque receptum, / quaeris et in vacui parte priori tori?*

48. Βλ. *Ephem.* 3, 72-73 *suprema diei cum venerit hora, / nec timeat mortem bene conscia vita nec optet*, όπου η φράση *bene conscia* χρησιμοποιείται με θρησκευτική σημασία. Σημειώνουμε ότι οι στίχοι 13-15 του χωρίου που εξετάζουμε έχουν επηρεάσει τους στίχους 8-10 της *Oratio* του Παυλίνου (*Carm.* 4, έκδ. Hartel): *mens contenta suo nec turpi dedita lucro / vincat corporeas casto bene conscia lecto / inlecebras*, πβ. L. Mondin, *ό.π.*, σσ. 43-44. Στους στίχους του Παυλίνου, ωστόσο, δεν χρησιμοποιείται το λεξιλόγιο από την τραγωδία που χρησιμοποιείται στο χωρίο του Αυσόνιου.

φραζόμενα ίσως αποτελεί έναν υπαινιγμό στη γνώση (*γνώμη, γνώσεις*), η οποία αποτελεί σημαντικό θέμα στην τραγωδία και αφορά κυρίως τον Οιδίποδα⁴⁹. Στο Σενέκα μάλιστα με το επίθετο *consciuis* χαρακτηρίζεται από τον ίδιο τον Οιδίποδα η ημέρα της αποκάλυψης της πραγματικής του ταυτότητας (*Oed.* 1001 *consciuis evasi diem*).

Η χρήση του όρου *culpa*, επίσης, μπορεί να συσχετισθεί με την ίδια τραγωδία. Παρόλο που η λέξη *culpa* απαντά πολύ συχνά σε ολόκληρη τη λατινική λογοτεχνία με μια σημασία ηθική, δικανική, θρησκευτική και στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, ειδικά, για το προπατορικό αμάρτημα⁵⁰, τρεις μόνο αναφορές της στον *Οιδίποδα* του Σενέκα φαίνεται να την καθιερώνουν ως τραγικό όρο⁵¹: δύο φορές χρησιμοποιείται πριν από την αποκάλυψη της ταυτότητας του Οιδίποδα (*Oed.* 664 & 701) και την τρίτη φορά λέγεται από την Ιοκάστη μετά από την αποκάλυψη της αλήθειας. Στο πρώτο χωρίο ο όρος *culpa* ορίζει την ίδια την πατροκτονία και την αιμομιξία και στο τρίτο η

49. Πβ. Ελένη Γκαστή, *Ο Σοφοκλής και οι σοφιστές: Κοινές απόψεις περί πολιτισμού* (δακτ. διδ. διάτρ.), Ιωάννινα 1994, σσ. 139-154, κυρίως 145-146 και 153· R. G. A. Buxton, «Ο Σοφοκλής στο 1995: γνώση και ισχυρισμοί στον *Οιδίποδα Τύραννο*», *Δωδώνη: Φιλολογία* 24 (1995) 129-139· Δ. Ι. Ιακώβ, *Η ποιητική τής αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998, σσ. 98-102· Ι. Ν. Περυσινάκης, «Θεωρία τής γνώσεως του Ξενοφάνη στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή», *Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικών Σπουδών (24-30 Αυγούστου 1999, Καβάλα)*, τ. Β', Αθήνα 2002, σσ. 705-726· Ch. Segal, *Οιδίπους Τύραννος. Τραγικός ηρωισμός και τα όρια της γνώσης* (μετάφρ. Ε. Δ. Μακρυγιάννη, Ι.-Θ. Παπαδημητρίου), Αθήνα 2001 *passim*.

50. Πβ. *ThLL* IV 1296-1311, κυρίως 1297, 2 κ.ε. και 1302 κ.ε. (s.v. *culpa*). Σημειώνουμε ότι ο Αυσόνιος προτιμά τον όρο *culpa* συγκριτικά με τον όρο *peccatum*, ο οποίος φαίνεται να είναι προσφιλής σε χριστιανούς συγγραφείς: συγκεκριμένα η λέξη *peccatum* δεν απαντά ποτέ στον Αυσόνιο, εκτός από δύο παραδείγματα του *peccare* στον πεζό πρόλογο του *Cupido cruciatus* και άλλα δύο του *peccantibus* (*Epigr.* 17, 3 & *Orat. vers. rhop.* 21), όπου μάλιστα στα τρία πρώτα παραδείγματα η λέξη χρησιμοποιείται με έναν ειρωνικό τρόπο και μόνο στο τέταρτο με θρησκευτική σημασία.

51. Πβ. S. Schipani, *Enciclopedia Virgiliana*, I (Roma 1984), σσ. 949-991 (s.v. *culpa*)· M. Rivoltella, «Il motivo della colpa ereditaria nelle tragedie senecane: una ciclicità in "crescendo"», *Aevum* 67 (1993) 113-128.

culpa αποδίδεται από την Ιοκάστη στο πεπρωμένο, εξαιτίας του οποίου, κατά την άποψή της, κανένας δεν είναι ένοχος (*Oed.* 1019 *fati ista culpa est: nemo fit fato nocens*)⁵². Και στο χωρίο του Αυσόνιου η *probrosa culpa tori* υποχωρεί και τα *crimina somni* εξαυλώνονται και ο ονειρευόμενος δεν είναι ένοχος γι' αυτά.

Όσον αφορά την περιγραφή της απαλλαγής του ονειρευόμενου από την ενοχή, όταν αυτός ξυπνά, ο Αυσόνιος φροντίζει και πάλι, όπως έκανε και στους δύο πρώτους στίχους, να την αισθητοποιήσει με μια αυξανόμενη συσσώρευση των συνδυασμών που ορίζουν την ονειρική αιμομιξία (*imagine foeda - probrosa culpa tori - crimina somni*) και με μία “κλίμακα” των ρημάτων που ορίζουν την απαλλαγή από την ενοχή (*vigilat - recedit - vanescunt*).

Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης του χωρίου του Αυσόνιου, επισημάναμε ότι χρησιμοποιούνται λέξεις και φράσεις που έχουν καθιερωθεί στην προγενέστερη λογοτεχνία ως τραγικοί όροι και έχουμε υποστηρίξει ότι το χωρίο είναι επηρεασμένο, είτε άμεσα είτε μέσω λατίνων ποιητών, από τον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή. Για να ενισχύσουμε αυτή την άποψή μας θεωρούμε απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στην τύχη του κειμένου του Σοφοκλή στην αρχαιότητα, τουλάχιστον ως την εποχή του Αυσόνιου.

Γνωρίζουμε ότι περίπου έναν αιώνα αφότου ο *Οιδίποδας Τύραννος* παρουσιάστηκε στη σκηνή για πρώτη φορά, διαμορφώθηκε το επίσημο κείμενο των τριών μεγάλων τραγικών, το οποίο έπρεπε να απαγγέλλεται πιστά από τους ηθοποιούς (Πλουτ. *Ηθικ.* 841F)⁵³. Γνωρίζουμε επίσης ότι οι τραγωδίες επιβίωσαν όχι μόνο μέσω του θεά-

52. Ο όρος *culpa* είναι συνώνυμος των όρων *crimen* και *dedecus*, πβ. *CGL* VI 287 (s.v. *crimen*)· *ThLL* IV 1195, 29 (s.v. *crimen*). Συνεπώς, είναι αξιοσημείωτη η αντιστοιχία ανάμεσα στις λέξεις *dedecora* (στ. 11) και *culpa* (στ. 16) του υπό εξέταση χωρίου και η ομοιότητά τους με τα αναφερθέντα χωρία του Σενέκα.

53. Αυτό το επίσημο αντίγραφο του κειμένου, σύμφωνα με τον Γαληνό, αποκτήθηκε με ένα έξυπνο τέχνασμα για λογαριασμό της μεγάλης βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, πβ. W. B. Stanford, *ό.π.*, σσ. 240-241· P. E. Easterling στο βιβλίο του T. B. L. Webster, *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης* (μετάφρ. Ν. Π. Μπεζαντάκος), Αθήνα 1985, σ. 45· R. D. Dawe, *ό.π.*, σσ. 46-47.

τρον αλλά, κυρίως, μέσω του σχολείου, καθώς τα σχολικά προγράμματα περιλάμβαναν και τη διδασκαλία τραγωδιών. Στο δεύτερο μισό του πρώτου αιώνα π.Χ. και για έναν ολόκληρο αιώνα η σχολική διδασκαλία, χωρίς να αποκλείει νέους ποιητές, στηριζόταν ουσιαστικά στον Όμηρο και στους τραγικούς του 5^{ου} αιώνα⁵⁴.

Είναι γνωστό επίσης ότι τον 2^ο αιώνα μ.Χ., για σχολικές ανάγκες, έγινε μία επιλογή από επτά τραγωδίες του Σοφοκλή (οι ίδιες που έχουν επιβιώσει ακέραιες μέχρι σήμερα) και ότι τον 4^ο αιώνα κάποιος Σαλλ(λ)ούστιος έκανε την έκδοση αυτών των δραμάτων⁵⁵. Στο τέλος του 4^{ου} αιώνα επίσης κυκλοφόρησαν τα χειρόγραφα από τα οποία οι βυζαντινοί πήραν αργότερα το κείμενο του Σοφοκλή και έκαναν έτσι τις δικές τους σχολικές εκδόσεις⁵⁶. Επίσης, έγινε δεκτή από ορισμένους μελετητές η άποψη ότι αυτά τα έργα επιβίωσαν σε ένα και μοναδικό χειρόγραφο μέσα από τους σκοτεινούς αιώνες του μεσαίωνα μέχρι την εποχή της αναγέννησης αυτών των σπουδών στο Βυζάντιο⁵⁷. Επιπλέον, είναι γνωστό ότι οι τραγωδίες *Αίας*, *Ήλέκτρα*, *Οιδίπους Τύραννος* αποτέλεσαν τη λεγόμενη “βυζαντινή τριάδα”⁵⁸.

54. Πβ. Η.-Ι. Μαργου, *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα* (μετάφρ. Θ. Φωτεινόπουλου), Αθήναι 1961, σ. 365· όσον αφορά το Σοφοκλή πβ. επίσης L. D. Reynolds – N. G. Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι* (μετάφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981, σ. 41· P. E. Easterling, ό.π., σσ. 48-49.

55. Πβ. Α. Lesky¹, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας* (μετάφρ. Ά. Γ. Τσοπανάκης), Θεσσαλονίκη ⁵1981, σ. 425· επίσης Α. Lesky², *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων* (μετάφρ. Ν. Χ. Χουρμουζιάδης), ΜΙΕΤ, τ. Ι, Αθήνα ²1990 (= 1987), σ. 294· P. Kroh, *Λεξικό αρχαίων συγγραφέων Ελλήνων και Λατίνων* (μετάφρ. Δ. Λυπουρλής – Λ. Τρομάρας), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 431 (s.v. Σοφοκλής).

56. Πβ. Π. Λορεντζάτος, *Σοφοκλέους Αίας*, Αθήνησιν 1932, σ. 16.

57. Πβ. Α. Lesky¹, ό.π., σσ. 425 και 991.

58. Πβ. επίσης Α. Lesky², ό.π., σ. 297· P. E. Easterling, ό.π., σ. 51· P. Kroh, ό.π., σ. 431 (s.v. Σοφοκλής). Αξίζει να αναφέρουμε ότι και στη Ν. Ιταλία του ύστερου Μεσαίωνα παρατηρείται ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα κείμενα των δραματικών ποιητών. Φαίνεται παράξενο ότι τον Μεσαίωνα «έξεσαν» ένα ψαλτήριο για να γράψουν στον ίδιο κώδικα κείμενα του Σοφοκλή (*Φλωρεντία, Laur. Conv. Soppr.* 152, γράφτηκε το έτος 1282) και αυτή η περίπτωση δεν είναι η μόνη, πβ. W. Berschin, *Ελληνικά Γράμματα και Λατινικός Μεσαίωνας: Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσανό* (μετάφρ. Δ. Ζ. Νικίτας), Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 424-425 (σημ 11).

Επιστρέφοντας στην εποχή του Αυσόνιου, σε ό,τι αφορά τον σύγχρονό του Σαλ(λ)ούστιο, σημειώνουμε ότι ο Αυσόνιος αναφέρει κάποιον Σαλλούστιο στο δεύτερο ποίημα της *Commemoratio Professorum Burdigalensium*⁵⁹, αφιερωμένο σε κάποιον καθηγητή (στον Latinus Alcimius Alethius Rhetor) που κατά την εκτίμηση του Αυσόνιου ήταν λαμπρό παράδειγμα και στα ελληνικά και στα λατινικά γράμματα⁶⁰. Στον κύκλο των γνωριμιών αυτού του καθηγητή, του οποίου ο Αυσόνιος υπήρξε μαθητής, ανήκαν και ο Σαλλούστιος και ο αυτοκράτορας Ιουλιανός⁶¹. Αυτός ο Σαλλούστιος ταυτίστηκε από μερικούς μελετητές με τον Φλάβιο Σαλλούστιο⁶², τον Praefectus praetorio

---

59. Αυτό το opusculum του Αυσόνιου, όπως και η «μακαρονική» επιστολή του, που αναφέραμε παραπάνω, η επιστολή *Protrepticus ad nepotem* και μερικά άλλα έργα του, που απορρέουν από την καθηγητική εμπειρία και τη σχολική πρακτική, αποτελούν μια σημαντική μαρτυρία για την ιστορία της εκπαίδευσης στη ρωμαϊκή Γαλατία τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, πβ. M. Roger, *L'enseignement des lettres classiques d'Ausone à Alcuin*, Hildesheim 1968 (= Paris 1905), σσ. 7-24· T. J. Haarchof, *Schools of Gaul*, Johannesburg 1958 (= Oxford 1920), σσ. 52 κ.ε.· Ch. Favez, «Ausone et son petit-fils», *REL* 21 (1943-44) 174-179· επίσης Ch. Favez, «Un école gallo-romaine au ive siècle», *Latomus* 7 (1948) 223-233· J. Hatinguais, «Vertus universitaires selon Ausone», *REA* 55 (1952) 379-387· A. Pastorino², ό.π., σσ. 82-88 «εν κατακλείδι η *Commemoratio* είναι ένα ντοκουμέντο, μοναδικό στη λατινική λογοτεχνία, που μας παρέχει την πληρέστερη εικόνα του αρχαίου σχολείου ή μάλλον εκείνης των προγραμμάτων διδασκαλίας»· A. C. Dionisotti, ό.π., σσ. 123-124· A. D. Booth, «The Academic Career of Ausonius», *Phoenix* 36 (1982) 329-343· R. P. H. Green³, «Still Water Run Deep. A New Study of the *Professores* of Bordeaux», *CQ* NS 35 (1985) 491-506· A. M. Ferrero, «La tipologia dell'uomo di scuola nei ritratti della *Commemoratio Professorum Burdigalensium* di Ausonio», στο *Atti dei convegni, Metodologie della ricerca sulla tarda antichità*, Napoli 1989, σσ. 349-359.

60. *Prof.* 2, 7-10 *palmae forensis et camenarum decus, / exemplar unum in literis, / quas aut Athenis docta coluit Graecia, / aut Roma per Latium colit.*

61. Επίσης *Prof.* 2, 21-24 *et Iulianum tu magis famae dabis / quam scepra, quae tenuit brevi. / Sallustio plus conferent libri tui, / quam consulatus addidit.*

62. Σύμφωνα με τον Seeck, *RE* IA² (1920), στ. 1959-60 (s.v. Sallustius υπ. αριθμ. 25 και 37), πρόκειται για δύο διαφορετικά πρόσωπα. Για την ταύτιση των δύο προσώπων βλ. G. Rochefort, *Saloustios des Dieux et du Monde*, Paris 1960, σσ. x-xiii· A. Lesky¹, ό.π., σσ. 1205-1206· R. P. H. Green, ό.π., σσ. 333-334.

Galliarum τα έτη 361-363 και ύπατο μαζί με τον Ιουλιανό το 363. Ο ίδιος Σαλλούστιος, σύμφωνα με τον Green, φαίνεται ότι είναι ο συγγραφέας του έργου *Περὶ θεῶν καὶ κόσμου*, όπου εκφράζει απόψεις που συμφωνούν με αυτές του Ιουλιανού⁶³. Αν αυτός ο Σαλλούστιος είναι το ίδιο πρόσωπο με τον εκδότη του Σοφοκλή τον 4^ο αιώνα, δεν μπορούμε ούτε να το αποκλείσουμε ούτε να το επιβεβαιώσουμε⁶⁴. Μια τέτοια ταύτιση, πάντως, θα επιβεβαίωνε μια άμεση πρόσβαση του Αυσονίου στο κείμενο του Σοφοκλή.

Γνωρίζουμε επίσης ότι στη Γαλατία της ύστερης αρχαιότητας, όπως και σε όλες τις περιοχές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που είχαν ένα υψηλό επίπεδο καλλιέργειας, τα ελληνικά γράμματα συνυπήρχαν με τα λατινικά και ότι ο Αυσονίος υπήρξε ο κυριότερος εκπρόσωπος της ελληνορωμαϊκής παιδείας στη Γαλατία του 4^{ου} αιώνα⁶⁵. Επίσης, ο Αυσονίος στα έργα του μάς παρέχει την πληρέστερη εικόνα της δίγλωσσης ποίησης, της λεγόμενης “μακαρονικής”, καθώς και της δίγλωσσης εκπαίδευσης στη Γαλατία της εποχής του⁶⁶.

---

63. R. P. H. Green, *ό.π.*, σ. 334 *ad Prof.* 2, 23 «He is probably to be seen as the author of the work *On the Gods and the Universe*, which shows sympathy with Julian (G. Rochefort, *REG* 69 (1956), 50-66· Étienne, *REA* 65 (1963), 104-113».

64. Πβ. A. Lesky², *ό.π.*, σ. 294 «στην υπόθεση του *Θιδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ* ο Σαλλούστιος ονομάζεται “πυθαγόρειος” και συνεπώς ταυτίζεται με τον συγγραφέα του *Περὶ θεῶν καὶ κόσμου*· ωστόσο είναι δικαιολογημένη η επιφύλαξη που δείχνει ο Wilamowitz στην εισαγωγή της έκδοσης του *Ηρακλέους*». Φαίνεται πολύ ενδιαφέρουσα η πληροφορία τόσο του A. von Blumenthal (*RE* III^{A1} (1927) στ. 1080 s.v. Sophocles) όσο και του G. Rochefort (*ό.π.*, σ. xi) ότι ο Wilamowitz ταύτιζε τον εκδότη του Σοφοκλή με το φίλο του αυτοκράτορα Ιουλιανού και συγγραφέα του αναφερθέντος έργου. Ο A. Lesky (*ό.π.*, σ. 294 σημ. 1), ωστόσο, φαίνεται να διαφωνεί και επιπλέον επισημαίνει ότι «ο Wilamowitz θεωρούσε την ταύτιση υπερβολικά αμφίβολη». Στο λεξικό του Kroh (*ό.π.*, σ. 413), επίσης, καταχωρίζονται ως δύο διαφορετικά πρόσωπα.

65. Πβ. W. Berschin, *ό.π.*, σσ. 167-168. Για τις ελληνικές σπουδές στη Γαλατία τον 4^ο αιώνα και το ρόλο του Αυσονίου πβ. M. Roger, *ό.π.*, σσ. 1-24· Ch. Favez, *ό.π.*, σσ. 223-233 *passim*· H. Sivan, *Ausonius of Bordeaux. Genesis of a Gallic aristocracy*, London & New York 1993, σσ. 74-85.

66. Πβ. A. C. Dionisotti, *ό.π.*, σσ. 83-125, κυρίως 123-124.

Συμπερασματικά, με βάση τις γραμματολογικές συντεταγμένες, δηλ. τη διαπιστωμένη σχέση του Αυσόνιου με τα ελληνικά γράμματα, τη ρητή αναφορά του στην τραγωδία με την ελληνική φράση *σύρματα Τερψιχόρης* (*Epist.* 8, 28)⁶⁷, καθώς και τις δύο χρήσεις του επιθέτου *tragicus*, από τις οποίες, όπως υποστηρίξαμε, η μία παραπέμπει στον *Αΐαντα* και η άλλη στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μεταξύ των ελληνικών τραγωδιών που είχε στην κατοχή του ο Αυσόνιος συμπεριλαμβάνονταν και αυτές οι δύο, είτε χρησιμοποιούνταν στα προγράμματα διδασκαλίας της Γαλατίας της εποχής του είτε ήταν γνωστές μόνο σε έναν στενό φιλολογικό κύκλο⁶⁸. Συνεκτιμώντας τη χρήση όρων, όπως *infandas*, *incesta*, *tragicos*, *culpa*, *consciis*, που λειτουργούν ως σήματα της ειδολογικής αφετηρίας του διακειμένου, καθώς μέσω της τραγωδίας του Σενέκα έχουν καθιερωθεί ως τραγικοί όροι, οι οποίοι, ωστόσο, στο κείμενο του Αυσόνιου αφορούν ονειρική ερωτική εμπειρία, προκύπτει, πιστεύουμε, το συμπέρασμα ότι το υπό εξέταση χωρίο είναι επηρεασμένο, είτε άμεσα είτε μέσω του Σενέκα, από τον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή.

---

67. Για τη σημασία της λέξης *σύρματα* βλ. *LSJ* (Oxford 1996), σ. 1732 s.v. *σύρμα* (*σύρω*) I. «a theatric robe with a long train».

68. Με την παραπάνω «μακαρονική» επιστολή ο Αυσόνιος καλεί το φίλο του Παύλο, είτε στο σπίτι του είτε σε κάποιο φιλικό χώρο συνάντησης, και τον πληροφορεί ότι μαζί τους θα βρει ανάμεσα σε άλλα λογοτεχνικά κείμενα και ελληνικές τραγωδίες. Η φράση *nobiscum invenies* (*Epist.* 8, 25) μάς επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι επρόκειτο για μια συντροφιά με υψηλό μορφωτικό επίπεδο που είχε κοινά πνευματικά ενδιαφέροντα. Φαίνεται λοιπόν ότι στον κύκλο του Αυσόνιου μάλλον συνηθίζονταν τέτοιου είδους φιλολογικές συγκεντρώσεις.